

REVIEW OF RESEARCH

ISSN: 2249-894X

IMPACT FACTOR : 5.7631 (UIF)

VOLUME - 13 | ISSUE - 4 | JANUARY - 2024

“गोंदिया जिल्ह्यातील धान उत्पादक शेतकऱ्यांच्या आर्थिक स्थितीचे व उत्पादन विषयक समस्यांचे विश्लेषणात्मक अध्ययन कालखंड २०१०-११ ते २०२०-२१”

प्रा. सुनिल नामदेवराव ईश्वार^१, डॉ. राधेशाम पिलाजी चौधरी^२
१ संशोधक

२ मार्गदर्शक, शिवरामजी मोघे कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय,
पांढरकवडा, ता. केठापूर, जि. चवतमाळ

सारांश

प्रस्तुत संशोधनाचा हेतू नविन माहिती मिळविणे, मानवाच्या प्रगतीकरिता पोषक वातावरण तयार करणे व मानवाचे जीवन समृद्ध करणे हा असल्यामुळे हे संशोधन महत्वाचे ठरते. कारण नागरिक हा केंद्रबिंदू असल्यामुळे संशोधनाची उद्दिष्टे, माहिती संकलन प्राप्त तत्वांचे मूल्यांकन चांगल्या बदलांसाठी मार्गदर्शक ठरते.

प्रस्तुत संशोधनपूर्तीसाठी संकलित केलेल्या माहितीचे सांख्यिकीय विश्लेषण आणि विवेचन करण्यात आले. तसेच त्यावरून सारण्या व आलेख तयार करण्यात आलेले आहेत. या प्रकरणात संशोधन पूर्तीसाठी केलेल्या सामुग्री संकलनावरून माहितीचे पृथक्करण, विवेचन, आलेख, सांख्यिकीय विश्लेषण करून तालिका व आलेख तसेच तुलनात्मक सांख्यिकीय विश्लेषण हे तथ्य संकलनाच्या आधारावर करण्यात आले.

प्रस्तावना

मनुष्य हा समाजशिल प्राणी आहे. तो समाजात राहू इच्छितो. एकटा राहून तो जीवन कंठीत करू शकत नाही. समाजाने आपली नोंद घ्यावी, सहकार्य करावे, मान द्यावा, आदर करावा असे प्रत्येक मनुष्याला वाटत असते. यातूनच सहकार्य, मैत्री, प्रेम, असहकार, इ. प्रकार घडत असतात. मनुष्य समाजशिल असला तरी त्याच्या स्वभावातील, कृतीतील स्वाभिमान, अहंकार व मी पणा त्याला इतरांपासून दूर घेऊन जातो त्यामुळे तो सामाजिक असूनही सहकारी बनू शकला नाही. तो इतरांवर अधिकार गाजवू इच्छितो. इतरांकडून अपेक्षा करतो. पण इतरांचे अधिकार व इतरांच्या अपेक्षा मात्र जाणून घेत नाही. त्याची त्याला काळजी नसल्यामुळेच समाज एकत्रित दिसून येत असला तरी त्यात किती दुरावा, असहकार आहे हे सामाजिक अध्ययनातून ध्यानात येऊ शकते. हे

जाणून घेण्याची उत्सुकता निर्माण होणे अध्ययन करताना सहाजिक आहे. याच उत्सुकतेतून व समाजाला काही सत्य निदर्शनास आणून देण्याच्या उद्देशाने “गोंदिया जिल्ह्यातील धान उत्पादक शेतकऱ्यांच्या आर्थिक स्थितीचे व उत्पादन विषयक समस्यांचे विश्लेषणात्मक अध्ययन कालखंड २०१०-११ ते २०२०-२१” करण्यात आले ते पुढीलप्रमाणे विश्लेषित करण्यात आले आहे.

धान हे मानवी जीवनातील सर्वात महत्त्वाचे पीक आहे. अन्न सुरक्षा, पोषण, सांस्कृतिक परंपरा आणि आर्थिक विकास यासोबत विविध पैलूंमध्ये त्याचे महत्त्व आहे. जगातील अर्ध्याहून अधिक लोकसंख्येसाठी तांदूळ हे मुख्य अन्न आहे. हे दैनंदिन कॅलरीच्या सेवनाचा एक महत्त्वपूर्ण भाग प्रदान करते, विशेषतः आशियामध्ये, जेथे ते अब्जावधी लोकांसाठी आहाराचे मुख्य भाग आहे. अन्न सुरक्षा सुनिश्चित करण्यात आणि जगभरातील लाखो लोकांच्या पौष्टिक गरजा पूर्ण करण्यात धानशेती महत्त्वाची भूमिका बजावते. तांदूळ हा कर्बोदकांमध्ये भरपूर स्रोत आहे, ज्यामुळे शरीराला ऊर्जा मिळते. त्यात जीवनसत्त्वे, खनिजे आणि आहारातील फायबरसोबत आवश्यक पोषक घटक असतात. तांदळाच्या विविध जाती विविध पौष्टिक तत्व देतात. तपकिरी तांदूळ, उदाहरणार्थ, कोंडा आणि जंतूचे धर राखून ठेवतो, ज्यामध्ये पांढऱ्या तांदळाच्या तुलनेत यात जास्त प्रमाणात फायबर, जीवनसत्त्वे आणि खनिजे असतात.

धानाचे अनेक समाजांमध्ये, विशेषतः आशियाई देशांमध्ये खोल सांस्कृतिक महत्त्व आहे. हे सहसा सांस्कृतिक प्रथा, धार्मिक समारंभ आणि पारंपारिक उत्सवांशी संबंधित असते. धान लागवडीमुळे असंख्य समुदायांची सामाजिक बांधणी आणि सांस्कृतिक ओळख निर्माण झाली आहे; त्यांचा वारसा आणि चालीरीतींना हातभार लागला आहे. धानशेती ही जगभरातील लाखो शेतकऱ्यांसाठी उत्पन्नाचा आणि उपजीविकेचा स्रोत आहे. धान उत्पादनाने शेती आणि कापणीपासून प्रक्रिया, वितरण आणि विपणनापर्यंत संपूर्ण मूल्य साखळीत रोजगाराच्या संधी निर्माण होतात. धाना पासून निर्माण तांदूळ उद्योग वाहतूक, पॅकेजिंग आणि उपकरणे उत्पादन, आर्थिक वाढीला चालना देणाऱ्या विविध सहायक क्षेत्रांना देखील समर्थन देतो.

१. धान उत्पादनाने शेतकऱ्यांचे जिवनमान उंचावते.

जिवनमानात सुधारणा	अवलोकीत संख्या	टक्केवारी	अपेक्षित संख्या	टक्केवारी	अंतर
होय	११२	१४.०	२६६.४	३३.३	-१५४.४
नाही	५२८	६६.०	२६६.४	३३.३	२६१.६
माहित नाही	१६०	२०.०	२६६.४	३३.३	-१०६.४
एकूण	८००	१००	८००	१००	
काई वर्ग मूल्य	स्वतंत्र्यांश		सार्थकता स्तर		
१६६.५३३	२		<०.०५		

Chi Square – काई वर्ग मूल्य; DF- (Degrees of Freedom) स्वतंत्र्यांश;

P-value- P मूल्य सार्थकता

उपरोक्त सादणीत धान उत्पादनामुळे जिवनमान उंचावण्या संदर्भातगोंदिया जिल्ह्यातील धान उत्पादक शेतकऱ्यांच्या प्रतिक्रिया दर्शविण्यात आल्या आहेत. सादणीत दर्शविलेल्या माहितीनुसार ६६ टक्के धान उत्पादक शेतकऱ्यांचे जिवनमान धान उत्पादनामुळे उंचावले नसल्याचे निदर्शनास येते. काई वर्ग चाचणीच्या परिणामांवरून देखील धान उत्पादनामुळे जिवनमान उंचावण्या संदर्भात धान उत्पादक शेतकऱ्यांच्या प्रतिक्रियां दरम्यान महत्वपूर्ण (Chi Sq. - 166.533; df-2; P<0.05) अंतर दिसून आले.

२. उत्पादन खर्चाच्या तुलनेत मिळणारा बाजारभाव कमी आहे.

कमी बाजार भाव	अवलोकित संख्या	टक्केवारी	अपेक्षित संख्या	टक्केवारी	तंतर
पूर्णतः सहमत	२१८	२७.३	१६०	२०.०	५८
सहमत	३६६	४५.७	१६०	२०.०	२०३
तटस्थ	७४	९.३	१६०	२०.०	-८६
असहमत	११२	१४.०	१६०	२०.०	-४८
पूर्णतः असहमत	३०	३.७	१६०	२०.०	-१३०
एकूण	८००	१००	८००	१००	
काई वर्ग मूल्य	स्वतंत्र्यांश		सार्थकता स्तर		
१९३.५६२	४		८०.०५		

Chi Square – काई वर्ग मूल्य; DF- (Degrees of Freedom) स्वतंत्र्यांश; P-value- P मूल्य सार्थकता

उपरोक्त सादणीत उत्पादन खर्चाच्या तुलनेत मिळणारा बाजारभाव कमी असण्यासंदर्भात गोंदिया जिल्ह्यातील धान उत्पादक शेतकऱ्यांच्या प्रतिक्रिया दर्शविण्यात आल्या आहेत. सादणीत दर्शविलेल्या प्रतिक्रियांवरून असे दिसून येते की, उत्पादन खर्चाच्या तुलनेत मिळणारा बाजारभाव कमी असण्यासंदर्भात २७.३ टक्के धान उत्पादक शेतकरी पूर्णतः सहमत असून ४५.७ टक्के धान उत्पादक शेतकरी सहमत आहेत, म्हणजेच एकंदरीत ७० टक्के धान उत्पादक उत्पादन खर्चाच्या तुलनेत मिळणारा बाजारभाव कमी असण्यासंदर्भात सहमत आहेत. काई वर्ग चाचणीच्या परिणामांवरून देखील उत्पादन खर्चाच्या तुलनेत मिळणारा बाजारभाव कमी असण्यासंदर्भातगोंदिया जिल्ह्यातील धान उत्पादक शेतकऱ्यांच्या प्रतिक्रियां दरम्यान महत्वपूर्ण (Chi Sq. - 193-562; df - 4; P<0.05) अंतर दिसून आले.

३. धान उत्पादक शेतकऱ्यांना आवश्यक तो कर्जपूरवठा होत नाही.

कर्ज पुरवठ्यांचा अभाव	अवलोकीत संख्या	टक्केवारी	अपेक्षित संख्या	टक्केवारी	अंतर
पूर्णतः सहमत	२१८	२७.३	१६०	२०.०	५८
सहमत	४३४	५४.३	१६०	२०.०	२७४
तटस्थ	११०	१३.७	१६०	२०.०	-५०
असहमत	३०	३.७	१६०	२०.०	-१३०
पूर्णतः असहमत	०८	१.०	१६०	२०.०	-१५२
एकूण	८००	१००	८००	१००	
काई वर्ग मूल्य	स्वतंत्र्यांश		सार्थकता स्तर		
३२५.७९०	४		<०.०५		

Chi Square – काई वर्ग मूल्य; DF- (Degrees of Freedom) स्वतंत्र्यांश; P-value- P मूल्य सार्थकता

उपरोक्त सादणीत धान उत्पादक शेतकऱ्यांना आवश्यक तो कर्जपूरवठा न होण्यासंदर्भात गोंदिया जिल्ह्यातील धान उत्पादक शेतकऱ्यांच्या प्रतिक्रिया दर्शविण्यात आल्या आहेत. सादणीत दर्शविलेल्या प्रतिक्रियांवरून असे दिसून येते की, आवश्यक तो कर्जपूरवठा न होण्यासंदर्भात २७.३ टक्के धान उत्पादक शेतकरी पूर्णतः सहमत असून ५४.३ टक्के धान उत्पादक शेतकरी सहमत आहेत, म्हणजेच एकंदरीत ८१.६ टक्के धान उत्पादक आवश्यक तो कर्जपूरवठा न होण्यासंदर्भात सहमत आहेत. काई वर्ग चाचणीच्या परिणामांवरून देखील आवश्यक तो कर्जपूरवठा न होण्यासंदर्भात गोंदिया जिल्ह्यातील धान उत्पादक शेतकऱ्यांच्या प्रतिक्रियां दरम्यान महत्वपूर्ण (Chi Sq. - 325.790; df - 4; P<0.05) अंतर दिसून आले.

निष्कर्ष

- सादणीतील परिणामांवरून सार्थकरित्या अधिक धान उत्पादक शेतकऱ्यांचे जिवनमान धान उत्पादनामुळे उंचावले नसल्याचे आढळले.
- सादणीतील परिणामांवरून सार्थकरित्या अधिक धान उत्पादक उत्पादन खर्चाच्या तुलनेत मिळणारा बाजारभाव कमी असण्यासंदर्भात सहमत आहेत असे निदर्शनास येते.
- सादणीतील परिणामांवरून सार्थकरित्या अधिक धान उत्पादक आवश्यक तो कर्जपूरवठा न होण्यासंदर्भात सहमत आहेत असे निदर्शनास येते.

संदर्भ ग्रंथसूची

- १) डॉ. आगलावे प्रदीप संशोधन पद्धतीशास्त्र व तंत्रे विद्या प्रकाशन, नागपूर १ जाने.२०००
- २) डॉ. भांडारकर पु.ल. सामाजिक संशोधन पद्धती महाराष्ट्र विद्यापीठ ग्रथनिर्मात मंडळ, नागपूर. तृतीय आवृत्ती १९८७

- ३) डॉ.संत दु.का. संशोधन पद्धती, प्रक्रिया व अंतरंग पुणे विद्यार्थीगृह प्रकाशन पुणे द्वितीय आवृत्ती जुलै - १९८८
- ४) डॉ.नाडगोंडे गुरुनाथ सामाजिक संशोधन पद्धती फडके प्रकाशन कोल्हापूर द्वितीय आवृत्ती ऑक्टो.१९९९
- ५) डॉ. जरावे विजय एल. समाजिक शास्त्रीय संशोधन प्रणाली अद्वैत प्रकाशन,अकोला २२ ऑक्टो.२००४
- ६) प्रा. घाटोळे रा.ना. समाजशास्त्रीय संशोधन तत्वे आणि पद्धती मंगेश प्रकाशन, नागपूर पाचवी आवृत्ती १९९२
- ७) डॉ. बोरुडे रा.र. संशोधन पद्धतीशास्त्र पुणे विद्यार्थीगृह प्रकाशन सप्टें.२००५
- ८) डॉ. एस. व्ही. ताठे, महाराष्ट्राचा भूगोल, चिन्मय प्रकाशन, औरंगाबाद, १५ जुलै २०१६